

Másfél évtized az Alföld-kutatás szolgálatában
(Alföldi Tanulmányok 1977–1993)

Huszonegy évvel ezelőtt 1973-ban Békéscsabán létrehozták az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének Alföldi Csoportját. Az új kutatócsoport – nevéből adódóan – elsősorban az Alföldre vonatkozó geográfiai ismereteket gyarapította. Az Alföldi Csoport 1977-ben életre hívta (az akkori Békés megyei Tanács és Békéscsaba város anyagi támogatásával) az *Alföldi Tanulmányok* c. évkönyvet, amelyet (egy összevont kötet kivételével) azóta is folyamatosan évenként megjelentet. Az első szerkesztő bizottság tagjai a Békéscsabai Osztály munkatársai (TÓTH József, SIMON Imre, DÖVÉNYI Zoltán), valamint BECEI József geográfusok voltak. A felelős szerkesztői feladatokat 1986-ig TÓTH József, majd 1989-ig SIMON Imre látta el. 1990-ben a szerkesztő bizottságot átalakították: elnöke BECEI József lett, a szerkesztési munkákat pedig azóta GURZÓ Imre és TIMÁR Judit társszerkesztők végzik. A jelenlegi kibővített szerkesztő bizottság tagjai: BAUKÓ Tamás, BERÉNYI István, MEZŐSI Gábor, MÉSZÁROS Rezső, RAKONCZAI János és SZABÓ József.

Az Alföldi Tanulmányok 15 kötetében 190 értekezés található. (Az 1993. évi 15. kötet válogatás az Alföldkutatási Program tanulmányaiból.) Az írásművek szerzőinek többsége tudományos (közmuvelődési) intézetek munkatársa vagy tudományegyetemek oktatója-kutatója, de szép számmal publikáltak a kötetekben az ország más részein élő és tevékenykedő (nemritkán gyakorlati) szakemberek is.

Az Alföldi Tanulmányok – a szerkesztő bizottság szándékai szerint – *interdiszciplináris, a regionális tudományokat átfogó évkönyv*. A megjelent tanulmányok magától értetődően alföldi, ill. az Alfölddel kapcsolatos témákat dolgoznak fel. Többségük a geográfia és rokontudományai valamelyik ágához kapcsolódik, a többi más tudományterülethez (történettudomány, közgazdaságtan, közigazgatástudomány, szociológia) sorolható. Néhány oldalon nagyon nehéz (ha nem lehetetlen) áttekintő képet adni e nagyszámú tudományos értekezéséről; a kötetek tartalmát tudományterületekre bontva vázlatosan ismertetjük.

1. A természetföldrajzi és rokontudományai (földtudományok)

Az Alföldi Tanulmányok fennállása során mindvégig tudatosan felvállalta a komplex jelleget: társadalomföldrajzi tanulmányok mellett kivétel nélkül minden számában megjelentetett és megjelentet fizikai földrajzi és más geotudományi publikációkat is. Ezek az írások mind a különféle tudományterületeket, mind a kutatót témákat, mind pedig a vizsgálatba vont terepeket tekintve változatosak. Ebből következően nagyon nehezen rendszerezhetők, bármilyen szempontú csoportosítás – az átfedések miatt – bizonyos fokig magán viseli az önkényesség bélyegét. Mégis szükség van valamifajta felosztásra. A sokféle elhatárolási lehetőség közül itt a talán legkézenfekvőbbet, a tudományterületek szerinti rendszerezést követjük.

A *geológiai* több mint másfél tucat szakpublikáció képviseli. A cikkek túlnyomó többsége a negyedkori üledékképződéssel és ősföldrajzi viszonyokkal foglalkozik (KROLOPP E.–SZÓNOKY M. 1982, 1984; FÉNYES J. 1983; DOMOKOS T. 1984, 1987; MOLNÁR B.–KUTI L. 1985; DOMOKOS T.–KORDOS L.–KROLOPP E. 1989; KROLOPP E.–SZÓNOKY M. 1989; SÜMEGI P. et al. 1991; DOMOKOS T.–KROLOPP E.–SZÓNOKY M. 1991). Ezen munkákban közöls, hogy mélyfúrás jellegűek, viszonylag kis területről bőséges információanyagot feldolgozva gazdagították az Alföldről meglévő földtani ismeretanyagot. A többi cikk regionális léptékű. Ezek vagy egy-egy mezorégió földtani fejlődéséről, egy adott jelenség alföldi megjelenéséről, vagy az Alföldre vonatkozó geológiai ismeretek bővüléséről szólnak (MUCSI M. 1979; RÓNAI A. 1981; DANK V. 1984; PAP S. 1986, 1987).

Szintén nagy számban jelentek meg *geomorfológiai* elaborátumok az évkönyv hasábjain. Ezek a munkák a régió több kisebb területének fejlődéstörténetét, ill. számos geográfiai jelenséget tárgyalnak.

Olyan témákkal is foglalkoztak a szakemberek, mint pl. a Duna-Tisza közti hátság homokterületeinek fejlődése (BORSY Z. 1977), a Bükk hegység D-i előterének (PINCZÉS Z. 1978), ill. egy város, Szeged

geomorfológiája (MEZŐSI G. 1983), e városnak a talajföldrajzi jellemzői (KEVEINÉ BÁRÁNYI I. 1988), a Bodroghöz kialakulása (BORSY Z.–FÉLEGYHÁZI E.–CSONGOR É. 1989) és az alföldi folyók holocén vízhozama (GÁBRIS GY. 1986).

Mélyelemzés olvasható a rozsdabarna talajok talajnedvességéről (CSORBA P.–KERÉNYI A. 1991), a szélerezio és a szélenergia alföldi regionális különbségeiről (KEVEINÉ BÁRÁNYI I.–MEZŐSI G. 1991), az árvizek talajokra gyakorolt hatásáról (RAKONCZAI J.–SÁRKÖZINÉ LÓRINCZI M. 1984), egy Tisza-morotva átalakulásáról (VARGA L. 1988) és útburkolatkárt okozó fagyjelenségekről (PINCSÉZ Z. 1985). Emellett egy áttekintés számba vette a természetföldrajznak az Alföld energiához vezető kutatásában felhasználható eszköztárát (JAKUCS L. 1977).

Az Alföld életében mindig kulcsfontosságú tényező volt a víz. Szerepét, jelentőségét mutatja a *hidrológia*, ill. *vízgazdálkodás* témakörébe sorolható cikkek viszonylag nagy száma. Az e tárgykörbe tartozó frások a legkülönbözőbb, vízzel kapcsolatos jelenségeket vizsgálják, vízgazdálkodási kutatási eredményeket közölnek, vagy éppen az ember és víz közötti sokrétű viszonyt, kapcsolatrendszert taglalják.

A publikációk egyik csoportja a felszíni vizek mozgásfolyamataival (részben társadalmi-települési hatásaival), valamint a vízbőség (árvíz, belvíz) és a víz-szűkösség (aszály) problematikával foglalkozik (SOMOGYI S. 1980; BAUKÓ T.–DÖVÉNYI Z.–RAKONCZAI J. 1981; SZLÁVIK L. 1982; RAKONCZAI J. 1982; PÁLFAI I. 1988, 1989), másik csoportjuk a felszín alatti vizeket vizsgálja (RAKONCZAI J. 1977; FEHÉR J. 1978; CSORDÁS L.–LÓKI J. 1989). A harmadik csoportba a vízgazdálkodási kérdéseket tárgyaló szakcikkek sorolhatók (BAUKÓ T.–MOSOLYÓ L. 1979; SZLÁVIK L. 1981; PÁLFAI I. 1991).

Hét közlemény reprezentálja az *egyéb geotudományokat*. Közülük négy éghajlati, ill. éghajlattuörténeti témájú (PÉCZELY GY. 1979; RAKONCZAI J.–DÖVÉNYI Z. 1979; MAKRA L.–KISS Á.–ABONYINÉ PALOTÁS J. 1988; MIKA J. 1993), egy-egy munka pedig a geofizikát (BISZTRICSÁNY E.–ZSÍROS T. 1984) és a biogeográfiát (KEVEINÉ BÁRÁNYI I. 1993) képviseli.

Az évkönyv időről időre teret adott (és ad) kifejezetten *módszertani földtudományi cikkeknek*. Ezek mellett az Alföldi Tanulmányokban több olyan frás is található, amelyek fontos módszertani vonatkozásai vannak, azaz a szerző a konkrét szaktudományi eredményekhez figyelemre méltó módszertani megoldással jutott. Ilyen pl. SZŐR GY.–RAKONCZAI J.–DÖVÉNYI Z. (1978); MOLNÁR Á.–NÉ-RAKONCZAI J. (1980); JAKUCS L. (1982); GEREI L.–RAKONCZAI J. (1985); KERÉNYI A. (1986); DOMOKOS GY.–NÉ-RAKONCZAI J. (1986); VÁMOSI J. (1987); RAKONCZAI J. (1988); KEVEINÉ BÁRÁNYI I.–MEZŐSI G. (1992) anyaga.

Egy vázlatos felsorolás erejéig érdemes az alkalmazott módszerek fontosabbjait számba venni, felidézve ezzel a természetföldrajz és társtudományai által használt eszközök gazdagságát. (Ezek: emissziós színkép-elemzés, derivatográfias és infravörös spektroszkópiás vizsgálat, röntgendiffrakciós módszer, elektronmikroszkópos és izotópkémiai [pl. rádiókarbon] analízis, földtani szelvényértékelés és fúrásminták laboratóriumi elemzése [iszapolás, paleoökológiai-malakológiai értékelés], paleomágneses kormeghatározás, terepi vizsgálatok, laboratóriumi kísérletek [szélcsatorna, fagykamra], analitikus és komplex térképezés, összehasonlító morfológiai vizsgálatok, matematikai statisztikai elemzés [képletek, formulák használata], távérzékelés alkalmazása [légifényképek és űrfelvételek interpretálása], monitoring stb.)

2. Gazdaságföldrajz

Az Alföldi Tanulmányok által átfogott másfél évtized gazdasági folyamatai a különböző ágazati szakpublikációk révén többé-kevésbé nyomon követhetők az évkönyv hasábjain is. Igen tanulságos ezek áttanulmányozása, jól tükrözik a késő kádári korszak hanyatlását; ma, amikor az európai integráció, a piacgazdaság kiépítése van napirenden, némelyek szemlélete, szóhasználata igencsak anakronisztikusnak tűnik.

Jóllehet az Alföld az ország legnagyobb agrárregiója, de az itt jelenlévő iparról született *iparföldrajzi tudományos eredmények* közkinccsé tételét – más periodikák mellett – az Alföldi Tanulmányok is elősegítette. E témában makroszintű elemzés olvasható a termelőerők fejlődésének különböző területekre gyakorolt hatásáról (TATAI Z. 1980), az ipartelepítés előkészítéséről, tervezéséről (PÁL Á.–ZSIGÓ A. 1981), az Alföld falusi iparának sajátosságairól (BARTA GY. 1986), az alföldi kisvárosokba települt ipar jellemzőiről (SIMON I. 1988) és a 90-es évek elején bekövetkezett vállalati szervezeti változásoknak az Alföld ipari fejlődésére gyakorolt hatásairól (BARTA GY.–I. ÖSZMIK E. 1993). Megjelent egy nemzetközi interregionális vizsgálat is. Ez az Alföldön és az angliai East Midlands területén található ipari területek fejlődésének összehasonlítására tett kísérletet (DINGSDALE, A.–SIMON I. 1987). Egy további cikk kisebb területek iparát tárgyalva Bács-Kiskun és Szolnok megye iparát jellemezte és hasonlította össze (PÁL Á. 1987).

A gazdasági folyamatok kutatásának fontos területe az alföldi *agrárgazdaság*. E tárgykörben szép számmal jelentek meg frások az évkönyv hasábjain. A szakpublikációk nagyon sok témát eltérő mélységben (és természetesen eltérő problémakezeléssel, szemlélettel stb.) tárgyalnak.

Három tudományos munka foglalkozik a föld- és területhasznosítással. Egy agrártörténeti cikk az alföldi városok múlt század végi, és 1935-ös földhasznosítási viszonyait vizsgálja (MOSOLYGÓ L. 1978), további kettő a területhasznosítás átalakulásának alföldi irányait (BERÉNYI I. 1980), ill. új problémáit taglalja (BERÉNYI 1993).

Az anyagok egy másik csoportja általános agrár földrajzi jellemzést ad az Alföld egy kisebb területéről, egy élelmiszeripari ágazatról, vagy egy bizonyos növénytermesztési szakproblémával foglalkozik. Az ide sorolható közlemények Dél-Borsod agrár földrajzát (FRISNYÁK S.–BOROS L. 1986), Békés megye zöldségtermesztését (MOSOLYGÓ L. 1977), rizstermesztését (NAGY M.–GAZSÓ L.–SULYMOSI S. 1984), gabonatermesztését (GURZÓ I. 1986) és élelmiszeriparát (MOSOLYGÓ L. 1984), valamint az Alföld zöldségtermesztését (BOROS L. 1991) tárgyalják. Több publikáció témája az integráció megvalósulásának problematikája térségi vagy ágazati szinten. Egy-egy munka a vertikális (MOSOLYGÓ L. 1981), ill. horizontális (VUICS T. 1983) integráció kérdéskörét exponálja egy adott kistérségben, további négy pedig ágazati integrációt vizsgál (GURZÓ I. 1985, 1987, 1988, 1991).

Néhány szerző az agrárszervezetek tevékenységét, kapcsolatrendszerét kutatta. Két mélyelemzés a mezőgazdasági nagyüzemek térkapcsolatait (MÉSZÁROS R. 1979), kiegészítő gazdasági tevékenységét (MOSOLYGÓ L. 1983) vette górcső alá, egy pedig az egykor egyfajta mezőgazdasági innovációs centrum szerepet is betöltő nádudvari HAGE gazdaság földrajzi jellemzését adta (EKE P. 1982). Az utóbbi időben a régió agrárgazdasága fejlesztésének általános kérdései kerültek előtérbe. Az Alföldi Tanulmányok legfrissebb kötetében két publikáció az Alföld agrárgazdaságában szükséges szerkezetváltást (MÁRTON J. 1993) és fejlesztést (GURZÓ I. 1993) veszi számba.

3. Infrastruktúra

A kutatások fontos területe az infrastruktúra különböző elemeinek vizsgálata. Az elmaradott infrastruktúra az Alföld egyébként is hátrányos helyzetét számos területen felerősíti, megsokszorozza. Nem kétséges, hogy az infrastruktúra gyors fejlesztése a régió felemelkedésének kulcskérdése. Ezt a régiókutatással foglalkozó szakemberek már régóta hangoztatják; nem véletlen, hogy igen sok cikk született az infrastruktúra tárgyában.

A vizsgálatok egyik nagy szelete a közlekedés. Több munka a vasúti közlekedés történeti kialakulását, a fő- és szármagvonalak kiépítésének gazdaság földrajzi szempontjait, a területi érdekek hatásait mutatja be (ERDŐSI F. 1985, 1986, 1987). Egy anyag a közúti forgalom alakulásának főbb tendenciáit (TÁNCZOS-SZABÓ L. 1977) vizsgálta, további kettő a vízi közlekedés különböző aspektusaival (KOROMPAI G. 1979, 1987), egy pedig a hírközlés, nevezetesen a posta területi szervezeti rendszerének kialakulásával foglalkozott. Három cikk egy-egy terület közlekedési infrastruktúrájának elemzését adta: vizsgálták Debrecen átmenő forgalmát (KOROMPAI G. 1984), a Tiszántúl középső, „forgalmi árnyékban” lévő részének közúti és vasúti kapcsolatait (SIMON I.–CSATÁRI B. 1982), valamint az Alföld egésze közlekedési infrastruktúrával való ellátottságát (ERDŐSI F. 1993).

A továbbfejlődés fontos tényezője a „szellemi infrastruktúra”, a szellemi potenciál állapota, lehetséges fejlesztése. E témában három cikk jelent meg az Alföldi Tanulmányok hasábjain. Ezek egy kisebb terület, a Közép-Tiszavidék szellemi infrastruktúráját (KISS É. 1992), a szellemi potenciál területi kérdéseit (B. HORVÁTH E.–BOROS F. 1984) és az alföldi városok szellemi urbanizációjának helyzetét és lehetséges továbbfejlesztését (KÓSZEGFALVI GY. 1983) vizsgálták. További két tanulmány az alföldi települések infrastruktúrális ellátottságát, a régió fejlődése és az infrastruktúra kölcsönkapcsolatát általános jelleggel tárgyalja (KÓSZEGFALVI GY. 1985, 1989).

4. A társadalom földrajz és rokontudományai

Nagy geográfusaink (TELEKI P., PRINZ GY., BULLA B., MENDÖL T.) századunk első felében nagy teret szenteltek az előző századokban lezajlott földrajzi változások bemutatásának, az ember természetátalakító tevékenysége erősödésének. Sajnos az 1945 utáni honi geográfiai publikációkban fokozatosan háttérbe szorult a történeti földrajz. Ezért is öröndetes, hogy az Alföldi Tanulmányok több *történeti földrajzi* (néprajzi) értekezésnek is helyt adott.

CSENDES L. (1982) az alföldi tájak térképi ábrázolásának elmúlt 300 éves fejlődését mutatta be példákon keresztül. CSATÁRI B. (1978) egy viszonylag zárt alföldi térségről, a Sárrétől készített egy rövidebb

történeti szempontú földrajzi áttekintést. FRISNYÁK S. (1980) munkájából egy zárt kistáj, az Ecsedi-láp környékén élő emberek korábbi küzdelmes élete ismerhető meg. DÖVÉNYI Z. (1977) a vonzáskörzetek történeti kialakulásának és változásának vizsgálati lehetőségeiről tett közzé egy érdekes dolgozatot. Egy másik tanulmányában (DÖVÉNYI Z. 1980) a közép-békési településegüttes fejlődési pályáját követte nyomon a középkortól a második világháború végéig. MÉSZÁROS R. (1981) a szegedi agglomeráció gazdasági, társadalmi előzményeit tárta fel II. József korától századunk közepéig. Újszerű BECSEI J. (1987) tanulmánya is, amelyben Békés megye társadalmának (mai területre vonatkozó) területi képét rekonstruálta az 1930. évi népszámlálás demográfiai és foglalkozásstatisztikai adatai alapján. HAJDÚ Z. (1982) hiánypótlódolgozatában a honi geográfia két meghatározó személyiségnek TELEKI Pálnak és PRINZ Gyulának az Alföld közigazgatási átszervezésével kapcsolatos nézeteit, javaslatait ismerteti. Érdekes színpoltot jelent IVÁN L. (1988) munkája, amelyben a Dél-Duna-völgy középalfalvainak sokszínű etnikai gyökereit vizsgálja, átfogó áttekintést adva a terület 19–20. sz-i gazdaság- és gazdálkodástörténetéről.

Az Alföld földrajzi kutatásának fontos területe a *népesség- és a településföldrajz*, mindenekelőtt:

– az alföldi településhálózat sajátosságainak feltárása,

– az ún. mezőváros és vidéke kapcsolatrendszere fejlődésének és a tanyavilág átalakulásának vizsgálata, amelyhez számos más tudományág (néprajz, szociográfia, szociológia, közigazgatástudomány stb.) eredményeinek is kapcsolódnak. (Elegendő itt GYÓRFFY István, MENDŐL Tibor vagy ERDEI Ferenc munkásságára utalni.)

– a demográfiai folyamatok (népességszámváltozás, foglalkozási átrétegződés, migráció stb.) mélyreható elemzése,

– az urbanizálódás jellegzetességeinek bemutatása.

BECSEI J. (1977, 1978, 1980) értekezéseiben a mezővárosok (agrárvárosok) népességszámának alakulását tekinti át. A szarvasi tanyavilágról írott tanulmánya (BECSEI J. 1985) pedig az 1930-at követő öt évtized változásait követi nyomon. CSATÁRI B. (1980) az egykori szegedi járás tanyarendszerének néhány jellegzetességét vette számba, egy évtizeddel később pedig DURÓ A. (1991) a szegedi határ tanyaközségeinek vizsgálatáról tett közzé kisebb tanulmányt, amely többek között igen széleskörű szociálgeográfiai felmérésen alapult. Hasonló (részben szociológiai) módszerrel került elemzésre a Pest megyei Csemő tanyavilága KÜRTI GY.–SIMONI I. (1984), KIRÁLY L. (1984) és HAJDÚ Z. (1991) pedig az 1945 utáni „tanyapolitika” egy-egy periódusának időszzerű kérdéseit tekintette át.

Nagy régióink közül (minden bizonnyal) az Alföldön végbemenő demográfiai változások a legismertebbek, a legjobban feltártak. TÓTH J. (1978, 1979, 1980, 1982, 1983, 1984, 1985, 1987, 1989) számos tanulmányában foglalkozott az Alföld (egyes térségek, településtípusok) népességföldrajzi elemzésével, az elmúlt évtizedek (ill. évszázad) népességszám-változásának tendenciáival, az urbanizáció és az elnéptelenedés egyidőben ható területi folyamataival. Tanulmányaiban kiemelkedő fontosságúnak tartja az Alföldre jellemző folyamatok összehasonlítását a más régiókban történőkkel. Az egyes alföldi térségek (Szabocs-Szatmár megye, Bács-Kiskun megye, Közép-Tiszavidék, Berettyó-Körösvidék, Bodroghöz) demográfiai arculatát több mélyelemzés (BELUSZKY P. 1981; EKE P.-NÉ 1983; SÜLI-ZAKAR I. 1984; CSATÁRI B.–SÁNTHA J.-NÉ 1988) adja közre. A népesség társadalmi átrétegződésének területi folyamatairól, a munkaerőmozgásról, ingázásról, migrációról is számos érkekezés található az évkönyvekben (KRAJKÓ GY.–MÉSZÁROS R. 1978; DÖVÉNYI Z. 1985; BECSEI J. 1989; CSATÁRI B.–HÉTHY Z. 1985; SIMON I.–CSATÁRI B. 1983).

Három publikációban megjelenik a településtípzálás és -összehasonlítás is. BELUSZKY P.–SIKOS T. (1979) faktoranalízis segítségével típzálta Szolnok megye falusi településeit. Az Alföld és az egykori NDK sflksági területeinek kisváros-hálózatát, ill. e településtípus demográfiai viszonyait pedig DÖVÉNYI Z. (1984, 1986) hasonlított össze.

Néhány nehezen kategorizálható vizsgálat is született: SIMON I. (1985) az urbanizálódás és a Békés megyei települések telekforgalmának néhány jellemző összefüggésére hívta fel a figyelmet. HEGEDŰS J.–TOSICS I. (1988) a szolnoki városfejlesztés és a lakáspolitikai sajátosságait vizsgálta meg. MÉSZÁROS R. (1988) pedig egy Békés megyei falu (Zsadány) lakosainak térpályáit vázolta fel. Végül három figyelemfelkeltő elemzés említhető az Alföld-kutatási programból: KOVÁCS CS. (1993) az alföldi népesség jövedelmi helyzetének alakulását vizsgálta meg az elmúlt három évtizedben. VALÉR É. (1993) az Alföld településállományáról, ill. a településállomány-változásairól készített áttekintést, TIMÁR J. (1993) pedig az alföldi szuburbanizációs jelenségeket boncolgatta. A kutatások fontos területe a *vonzáskörzetek* feltárása és a *térszerkezet* vizsgálata.

A hatvanas-hetvenes években a JATE Gazdaságföldrajzi Tanszékén KRAJKÓ GY. vezetésével egy munkacsoport behatóan foglalkozott hazánk gazdasági körzetbeosztásával. E nagyszabású kutatás eredm-

